

УДК 347.440

Т. Колянковська,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

У юридичній науці усталеною є думка про те, що предмет цивільно-правового регулювання становлять лише майнові та особисті немайнові відносини, оскільки жодних інших суспільних відносин, окрім названих, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не регулює (ст. 1 ЦК України). Диференціація предмета цивільно-правового регулювання на майнові та особисті немайнові відносини здійснюється на підставі використання одночасно двох різних критеріїв. Так, якщо для диференціації відносин, що регулюються цивільним правом, було б обрано майнову ознаку, то всі відносини могли б поділятися, відповідно, на майнові та немайнові. Якби ж було обрано особистісний критерій, то відносини поділялись би на особисті та неособисті. Проте цього немає ні в теорії, ні в законі. Отже, поза увагою залишаються відносини, які регулюються цивільним правом, проте не належать ні до майнових, ні до особистих. Такі відносини мають особливий організаційний характер.

Сама категорія організації (базова для поняття організаційних відносин) є багатозначною. Під організацією нерідко розуміється таке явище: 1) колектив або будь-яка спільність осіб, пов'язаних між собою певними стосунками; 2) певна сукупність таких колективів, що складає організовану систему; 3) соціальна структура, у межах якої здійснюються певні заходи; 4) діяльність

щодо впорядкування зв'язків, субординації й координації зусиль у процесі досягнення певної мети [1, с. 52].

Організація як форма діяльності людей не є самоціллю, вона кожного разу за своїм змістом і формами реалізації зумовлюється вмістом тих цілей, на досягнення яких спрямовує свою діяльність особа або відповідне соціальне утворення. Водночас організаційні відносини, як і відносини, що організовуються, мають свою безпосередню мету. Якщо в останніх мету визначає набуття майна, виконання робіт, надання послуг тощо, то в організаційному соціальному зв'язку на перший план виступає впорядкування, організованість (нормалізація) відповідного процесу передачі майна, виконання робіт тощо.

На сучасному етапі розвитку цивілістичної думки більшість науковців визнає існування особливої групи цивільно-правових договорів, які спрямовуються переважно на впорядкування спільної діяльності суб'єктів та визначають процедуру їх участі в конкретних цивільно-правових майнових відносинах у майбутньому (В.В. Вітрянський, Е.О. Суханов, Б.І. Пугінський, Л.Я. Данилова, С.Ю. Морозов, Л.Г. Єфімова, К.О. Кірсанов та інші).

Поділяючи договори на майнові й організаційні, одні вчені класифікаційним критерієм вважають тип правового зв'язку, що виникає внаслідок договору; другі – об'єкт і зміст суспільних

відносин, які опосередковуються договором; треті – юридичну спрямованість договору.

На наш погляд, пріоритетною є позиція, що виду подлеглість договору визначає безпосередня мета, яку ставлять перед собою сторони, вступаючи в певні договірні відносини, та, відповідно, конкретний результат, який вони розраховують отримати після виконання взаємних договірних зобов'язань. Це у свою чергу визначає зміст конкретних договірних відносин сторін.

Майнові договори опосередковують відносини суб'єктів цивільного права, спрямовуються на передачу матеріальних та інших благ. Такі договори за своєю суттю безпосередньо оформлюють акти товарообміну їх учасників [2, с. 56]. Організаційні ж договори породжують правовідносини, спрямовані на створення погодженої сторонами процедури виникнення й виконання зобов'язань майнового характеру.

Реформування економіки пострадянських держав шляхом істотного послаблення державного впливу на ринкові відносини стало практичною передумовою подальшої розробки концепції організаційного договору, яка виникла в умовах планової економіки. Послаблення адміністративного регулювання економічних процесів дало поштовх розвитку договірної форми регулювання відносин суб'єктів господарської діяльності. Цивільно-правовий договір став фактично головним засобом регулювання економічних відносин.

С.О. Свірко вказує: «У сучасних умовах договірне регулювання майнових відносин приводить до необхідності застосування додаткових інструментів взаємодії учасників комерційного обороту, внаслідок чого встановлюється підпорядкування, економічна залежність одних учасників обороту від інших. Це підпорядкування ґрунтується виключно на цивільно-правовому методі регулювання та оформлюється за допомогою приватноправового інструменту – договірної регуляції. У результаті такої ситуації відносини

щодо управління вже не протиставляються майновим відносинам, а складають необхідну умову їх існування й розвитку» [3, с. 24].

Взаємовигідна домовленість юридично рівних і самостійних учасників ринку здатна забезпечити такий ступінь організованості й стабільності економічного обороту, якого часом неможливо досягти адміністративними методами регулювання.

На думку професора Б.І. Пугінського, визначення сутності організаційних договорів має певну складність. Організаційні домовленості можуть слугувати допоміжною ланкою майнових договорів, хоча вирішувані в них організаційні питання є ключовими. Організаційні договори також можуть бути відособленими від майнових, виконуючи самостійні функції в організації відносин сторін, які їх уклали [4, с. 121].

Аналізуючи різні погляди на цю правову конструкцію, можна дійти висновку, що організаційний договір розуміється у вузькому та широкому сенсі.

Прибічники вузького розуміння природи організаційного договору, розмежовуючи на практиці організаційні та майнові договори, в основу кладуть факт наявності або відсутності в змісті договору майнових зобов'язань сторін, що мають істотне значення. Так, якщо зміст договору складають лише зобов'язання сторін організаційного характеру, а договір породжує лише організаційні правовідносини, то його слід визнати організаційним (наприклад, попередній договір). Якщо ж за наявності організаційних зобов'язань сторони погоджували в договорі також зобов'язання майнового характеру, то такий договір не є цілком організаційним. До таких належать, зокрема, засновницький договір і договір простого товариства [5, с. 92].

Цей підхід слід визнати невиправдано вузьким. Вважаємо за доцільне розмежовувати такі типи цивільно-правового договору з огляду на співвідношення організаційних і майнових відносин сторін, що зумовлюються

конкретним договором, а також безпосередню цільову спрямованість цього договору в цілому.

Так, Н.І. Клейн стверджувала, що організаційні функції властиві будь-якому господарському договору, проте можливе різне поєднання організаційного й майнового начал у договорі. В одних випадках організаційні функції договору є переважними, в інших вони виконують лише роль «зв'язки» в майнових відносинах [6, с. 32].

Вказану позицію підтримує також професор Б.І. Пугінський. Він вважає, що організаційний договір може включати окремі елементи майнового договору, проте спільна мета – спрямованість на поліпшення організації взаємопов'язаної діяльності залишається незмінною. Суть договору визначається основною метою, а не супутніми умовами [4, с. 122].

У зв'язку із цим організаційні договори з огляду на характер зобов'язань, що утворюють їх, можна умовно поділити на прості (однорідні) та складні (неоднорідні).

Учасники простих (однорідних) організаційних договорів у межах договорів, що укладаються, погоджують лише взаємні організаційні зобов'язання. До складних (неоднорідних) організаційних договорів можна віднести договори, які включають, окрім організаційних аспектів, також окремі питання майнового договору. При цьому майнові зобов'язання в таких договорах не змінюють організаційну сутність укладеного договору. Безпосередня їх мета – не товарообмін, а поліпшення організації взаємопов'язаної діяльності учасників договору.

Розглянемо довгостроковий договір, який у певних випадках можна визначити як «організаційну передумову» перевезень. Зауважимо, що про «організаційну передумову» можна вести мову лише з позиції менеджменту. З точки зору права є цивільно-правовий договір, про що вказує законодавець.

За довгостроковим договором перевізник зобов'язується у встановле-

ні строки приймати, а власник (володілець) вантажу – передавати для перевезення вантаж у встановленому обсязі. У довгостроковому договорі перевезення вантажу встановлюються обсяг, строки та інші умови надання транспортних засобів і передання вантажу для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови майбутнього перевезення (ст. 914 ЦК України).

Слід зауважити, що такий договір є підставою виникнення організаційно-передумовних правовідносин, у результаті становлення й реалізації яких розпочинаються, а в певних випадках і продовжують розвиватися майнові правовідносини.

Організаційний характер довгострокового договору полягає в тому, що він спрямований на організацію укладення в майбутньому основного договору, а не на організацію послуг. Для укладення організованого договору (реального договору перевезення вантажу), що зумовлюється довгостроковим договором, необхідна наявність фактичного складу, одним з елементів якого обов'язково є організаційний попередній договір, що є передумовою виникнення прав та обов'язків за основним договором.

Головною організаційною метою довгострокового договору є планування та організація перевезень сторонами угоди на тривалий період. Правова мета договору має істотну відмінність від організаційної. Правовою метою договору є впорядкованість та організація відносин сторін щодо укладення в майбутньому відповідних транспортних договорів.

Наочним прикладом організаційного договору в транспортній сфері є також вузлова угода. Транспортні статuti й кодекси, правила перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні не розкривають поняття вузлової угоди. Лише ст. 116 Статуту автомобільного транспорту УРСР говорилося: «Умови роботи пунктів перевалки визначаються вузловою угодою».

Визначення вузлової угоди вперше надав В.А. Єгізаров: вузлова уго-

да – це цивільно-правовий договір, відповідно до якого пункти перевалки (залізничні станції, порти, пристані) зобов'язуються за плату переміщати вантажі з одного виду транспорту на інший на підставі обов'язкових технологічних правил із метою продовження процесу доставки вантажу [7, с. 63].

У вузлових угодах щодо місцевих умов передбачаються такі умови: порядок планування роботи пункту перевалки; місця передачі вантажів; строки завантаження й вивантаження окремих вагонів, груп вагонів, автомобілів, суден; порядок надання, розташування, прибирання залізницями навантажених і порожніх вагонів; фронти завантаження й розвантаження вагонів; за необхідності – розклад подання залізницею в порти (пристані) вагонів під завантаження й розвантаження, розклад підходу автомобілів, суден; порядок прийняття, здачі та зважування вантажів, порядок і строки взаємної інформації про підхід вантажів до пункту перевалки й про прибуття навантажених вагонів, суден, автомобілів, про подання вагонів, їх готовність до прибирання тощо; місце оформлення документів; інші питання, що виникають згідно з місцевими умовами роботи портів (пристаней) і станцій.

Аналіз викладених пунктів дає підстави погоджуватися з висновком про те, що в одному документі (вузловій угоді) містяться умови та визначається технічний порядок узгодженої експлуатаційної роботи під час перевалки вантажу з одного виду транспорту на інший.

У юридичній літературі ще за радянських часів було поставлено питання про правову природу вузлових угод. На думку деяких авторів, вузлова угода є одним із видів організаційного договору. Так, А.Г. Биков, Д.І. Половінчик, Г.П. Савічев вважають, що вузлові угоди є одним із видів організаційних транспортних договорів, завданням яких є визначення порядку взаємних відносин транспортних підприємств у пунктах перевалки [8, с. 160].

Цю позицію підтримує також В.В. Вітрянський: «Вузлові угоди, які укладаються між транспортними організаціями різних видів транспорту та покликані обслуговувати безперешкодно й злагоджену діяльність транспортних організацій щодо перевалки вантажів з одного виду транспорту на інший, носять суто організаційний характер» [9, с. 533].

Проти такого підходу до визначення правової природи вузлових угод виступає В.А. Єгіазаров, який зазначає, що немає достатніх підстав для того, щоб віднести вузлову угоду до організаційних договорів. Аргументацію своєї позиції автор будує на протиставленні вузлових угод і довгострокових договорів. Він пише: «Особливістю вузлових угод є те, що вони укладаються лише між транспортними організаціями. Вузлові угоди не регулюють відносини транспортних організацій із вантажовідправниками й вантажоодержувачами, які відправляють та отримують вантажі в прямому змішаному сполученні. Ця обставина має суттєве значення під час порівняння вузлової угоди з іншими видами організаційних договорів, якими є річні договори на автомобільному транспорті, навігаційні договори на річковому й морському транспорті» [7, с. 60].

Отже, позиція В.А. Єгіазарова засновується на тому, що коло всіх організаційних договорів на транспорті зводиться ним лише до довгострокових договорів. Із цим не можна погодитися, оскільки в такому разі з кола організаційних договорів виключаються договори між транспортними організаціями, єдиною метою яких є врегулювання порядку організації роботи транспортних організацій різних видів транспорту щодо передачі вантажів, які перевозяться, з одного виду транспорту на інший для забезпечення своєчасної доставки отримувачам.

Здійснивши аналіз окремих типів організаційних договорів, ми визначили характерні риси, які дозволяють відособити досліджувані договори від інших цивільно-правових договорів.

Істотною особливістю вирізняється насамперед предмет організаційного договору. У загальному сенсі під предметом договору (предметом зобов'язання) розуміються дії (чи бездіяльність), які повинна вчинити (або від здійснення яких повинна утриматися) зобов'язана сторона. У зв'язку із цим предметом досліджуваного договору можна вважати немайнові дії його учасників, спрямовані переважно на впорядкування їх майнових відносин. При цьому в одних випадках такі дії спрямовані на організацію майбутніх конкретних майнових відносин цих сторін, а в інших – на створення лише загальних умов співпраці сторін у певній сфері діяльності.

Характерною особливістю вирізняється також правова мета укладення організаційного договору. У правовій меті знаходить своє відображення внутрішня спрямованість осіб, які уклали договір.

Щодо організаційних договорів можна виділити загальну та безпосередню мету договору.

Загальна мета договору обумовлюється насамперед економічними потребами сторін, оскільки саме у сфері економіки лежать питання матеріального благополуччя й задоволення нагальних потреб суб'єктів цивільного обороту. Певний інтерес суб'єкта обороту спочатку зароджується в економічній сфері, а потім виражається в правовій формі [10, с. 8].

Загальною метою будь-якого цивільно-правового договору є взаємовигідне задоволення сторонами своїх інтересів у досягненні певних благ. Організаційний договір не є винятком. Загальна мета організаційного договору є такою ж, як в організованому ним правовідношенні, як правило, майнового.

Безпосередньою ж метою організаційного договору є досягнення певного стану впорядкованості відносин суб'єктів. Стан впорядкованості при цьому може мати різне суттєве наповнення. Сторони добровільно погоджуються на певні обмеження свободи своїх

дій, розраховуючи отримати при цьому впевненість у тому, що придбавають можливість досягнення цілей майбутніх майнових відносин.

Оскільки організаційні договори здебільшого породжують неоднорідні цивільні відносини, то особливо слід звернути увагу на характер правового зв'язку між організаційними відносинами та відносинами, що організовуються (організовуваними).

Організаційні відносини спрямовані на підготовку акта товарообміну їх учасників, у зв'язку із чим організаційні договори переважно передують майновим договорам. При цьому слід враховувати, що такі договори самі по собі не здатні задовольнити інтереси учасників цивільно-правових відносин у досягненні певного матеріального блага. Лише у зв'язку з майновими угодами вони дозволяють досягти економічного результату.

Ключові слова: цивільні правовідносини, зобов'язання, організаційний договір, вузлова угода, довгостроковий договір.

У статті здійснено теоретичний аналіз організаційних договірних правовідносин, визначаються видові особливості організаційних договорів, розглянуто приклади застосування організаційних договорів у сфері перевезень.

В статті проводиться теоретичний аналіз організаційних договірних правовідносин, визначаються видові особливості організаційних договорів, розглянуто приклади застосування організаційних договорів у сфері перевезень.

The theoretical analysis of organizational contractual legal relationships is carried out in the article, the specific features of organizational agreements are determined, the examples of application of organizational agreements are considered in the field of transportation.

Литература

1. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения / О.А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1966. – № 10. – С. 51–56.
2. Козлова Н.В. Правовая природа учредительных документов юридического лица / Н.В. Козлова // Хозяйство и право. – 2004. – № 1. – С. 55–74.
3. Свирков С.А. Договорные обязательства в электроэнергетике / С.А. Свирков. – М. : Статут, 2006. – 253 с.
4. Пугинский Б.И. Коммерческое право России : [учебник] / Б.И. Пугинский. – 2-е изд. – М. : Зерцало, 2007. – 350 с.
5. Тюрина С.А. Договор как регулятор организационных отношений в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.А. Тюрина. – М., 2012. – 214 с.
6. Клейн Н.И. Организация договорно-хозяйственных связей / Н.И. Клейн. – М. : Юридическая литература, 1976. – 190 с.
7. Егiazаров В.А. Совершенствование законодательства о перевозке грузов в прямом смешанном сообщении / В.А. Егiazаров. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1984. – 126 с.
8. Быков А.Г. Комментарий к Уставам автомобильного транспорта союзных республик / А.Г. Быков, Д.И. Половинчик, Г.П. Савичев. – М. : Юридическая литература, 1978. – 232 с.
9. Брагинский М.И. Договорное право : в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2000–2006. – Кн. 4 : Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. – 2003. – 910 с.
10. Татарская Е.В. Непоименованные и смешанные договора / Е.В. Татарская // Российская юстиция. – 2007. – № 4. – С. 6–13.

